DOI: 10.33498/louu-2026-01-048

Михайло Савчин

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої школи України,
директор Науково-дослідного інституту
порівняльного публічного права та міжнародного права
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна)
професор, доктор Українського вільного університету
(Мюнхен, ФРН)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9551-1203
michaelsavchyn7@gmail.com

УДК 342.565.2 : 342.7

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Доктрина належної правової процедури пронизує систематику юридичного процесу та процедур, закладаючи внутрішню логіку і стрункість у здійсненні владних повноважень та реалізацію людських прав. *Due process* забезпечує процедурну демократичну легітимацію публічної влади, визначаючи стандарти ухвалення правомірних і легітимних рішень. Вона рівною мірою впливає на порядок діяльності публічної адміністрації та здійснення правосуддя.

У статті розкрито природу конституційного процесу крізь призму принципів права, які пронизані ідеєю захисту людських прав. У цьому контексті досліджено питання, наскільки впливає порушення засад належної правової процедури на визначення правомірності юридичних актів. Проаналізовано, наскільки такі порушення мають суттєвий характер, щоб визнати акти неправомірними, які критерії слід брати за основу, наскільки вони свідчать про істотні порушення. Ця проблематика розглядається у річищі конституційних цінностей і визначення інституційної спроможності держави, зокрема в умовах надзвичайних юридичних режимів.

У рамках дискусії у площині "політизація – юридизація" розкрито засади демократичної легітимності конституційної юстиції, яка зв'язана матеріальними і процедурними правними вимогами. Доктрина *due process* відіграє важливу роль у подоланні стану юридичної невизначеності, адже застосування формальних і ціннісних критеріїв дає змогу усувати недоліки, пов'язані із недоглядом законодавця або неналежним застосуванням закону. Належна інтерпретація людських прав у світлі принципів права та *due process* дає змогу наповнити змістом конституційні процесуальні гарантії основоположних прав індивіда. Своєю чергою це визначає якісні орієнтири для діяльності публічної адміністрації та органів правопорядку, дії яких мають бути зв'язані юриспруденцією конституційного і верховного судів. Юридична логіка, закладена у засади *due process,* дає змогу визначити легітимні підстави для процесуальної діяльності посадовців і суддів. Нарешті, це дає надійні правові основи для судового права, тобто забезпечення належної організації судів та формування судового прецедентного права на засадах демократичної легітимності та основоположних принципів права при поважанні прав людини і основоположних свобод.

Розуміння природи конституційного процесу крізь призму людських прав наповнює його ціннісним виміром і закладає базове розуміння його об'єкта, засад, стадій, особливостей провадження та порядку вирішення конституційних спорів у формі актів конституційної юстиції. На відміну від питань організації конституційної юстиції, конституційний процес відображає через процесуальні процедури демократичні засади реалізації установчої влади та демократичної легітимації самої конституційної юстиції. Конституційна юстиція ім-

© Михайло Савчин, 2026

плементована в установчу владу шляхом захисту основоположних вічних цінностей *(eternal values)*, що виражається в конституційній клаузулі у ст. 157 Конституції України, а також непорушності конституційного порядку. Вимоги *due process* пронизують своїм змістом засади, стадії та порядок розгляду справ Конституційним Судом, дають змогу їх конкретизувати в Регламенті в разі "мовчання" закону. Оскільки основна частина справ, яка розглядається Конституційним Судом, це вирішення конституційних скарг, то важливим є акцентування у конституційній аргументації на вирішенні проблематики в площині свобода – рівність – людська гідність.

Ключові слова: *due process of law;* захист людських прав; конституційна скарга; конституційна юстиція; конституційна юстиція; конституційне судочинство; процесуальна справедливість; стадії конституційного судочинства; установча влада.

Конституційний Суд України поки що лише освоює інструментарій *due process* (належної правової процедури) при інтерпретації Конституції та захисту прав людини і забезпечення раціоналізованого збалансованого управління. Зазвичай *due process* розглядають вузько – як гарантії недоторканності життя, свободи та майна індивіда від свавільного втручання з боку держави чи третіх осіб, хоча вже доволі давно розглядається і в широкому сенсі – як вимоги процесуальної справедливості у правовій системі[1]. Однак навіть за вузького трактування *due process* важливим є акцентування на ефективності захисту людських прав[2]. Насправді доктрина належної правової процедури пронизує систематику юридичного процесу та процедур, закладаючи внутрішню логіку і стрункість у здійсненні владних повноважень та реалізацію людських прав. *Due process* забезпечує процедурну демократичну легітимацію публічної влади, визначаючи стандарти ухвалення правомірних і легітимних рішень. Вона рівною мірою впливає на порядок діяльності публічної адміністрації та здійснення правосуддя.

Метою цього дослідження є розкриття природи конституційного процесу крізь призму принципів права, які пронизані ідеєю захисту людських прав. Виникають питання: наскільки впливає порушення засад належної правової процедури на визначення правомірності юридичних актів; наскільки такі порушення мають суттєвий характер, щоб визнати акти неправомірними; які критерії слід брати за основу, наскільки вони свідчать про істотні порушення. Нарешті, ця проблематика також лягає в систематику конституційних цінностей і визначення інституційної спроможності держави, особливо в умовах екстраординарних юридичних режимів.

Заснування конституційної юстиції в Україні має непросту історію, оскільки спроба впровадження сильної її моделі 1992 р. фактично зазнала невдачі – був призначений Верховною Радою лише Голова Конституційного Суду Леонід Юзьков, а інших 24 суддів так і не було призначено. Лише

[1] A Denning, *The Due Process of Law* (Butterworths 1980) https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780406176080.001.0001

[2] V V Ramraj, 'Four models of due process' [2004] 2(3) International Journal of Constitutional Law 492 https://doi.org/10.1093/icon/2.3.492.

з 1996 р. після ухвалення Конституції України[3] та статусного закону[4] було створено Конституційний Суд у складі з 18 суддів, які, як і тоді, так і тепер, призначаються трьома інститутами влади – Верховною Радою, Президентом та з'їздом суддів. Конституційний Суд України (КСУ) зіткнувся із традиційною дилемою конституційної юстиції, притаманною для країн Центральної і Східної Європи – політизації конституційної юстиції та юридизацією політичного процесу[5]. Особливістю України того часу було також уявлення про всевладність парламенту й насторожене ставлення до ідеї судової перевірки його актів. Окрім дискусії у площині "політизація – юридизація", постало питання демократичної легітимності конституційної юстиції, яка не є обраною народом, а джерелом такої слугує Конституція та належне обґрунтування судових рішень. За таких умов і постало питання зв'язаності матеріальними і процедурними правними вимогами в діяльності конституційної юстиції. Квінтесенція вирішення цього питання лежить у компаративному аналізі моделей *due process,* які лежать в основі організації конституційної юстиції. КСУ, ухваливши рішення у справі щодо конституційності ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України[6], уперше представив своє цілісне бачення щодо природи *due process,* яка наповнює змістом зміст і складники конституційного процесу.

1. Due process у систематиці конституційного процесу

Методологічною основою конституційного процесу є концепція належної правової процедури. Як буде нижче наведено, вона виводиться із приватної автономії індивіда й пронизує своїми стандартами конституційні та адміністративні засади організації держави, відображаючи процедурно-процесуальні її обов'язки захищати основоположні права і свободи.

У вітчизняному конституціоналізмі першість у дослідженні проблематики *due process* належить Станіславу Шевчуку, який виділяє матеріальну і процесуальну належну правову процедури[7]. Якщо брати зарубіжні дослідження, то заслуговує на увагу дослідження Віктора Рамраджа, який аналізує концепт *due process* з його витоків – гарантій від свавільного позбавлення життя, свободи та власності індивіда – це слугує для розкриття його чотирьох моделей (формальної, процедурної, процедурно-приватної та матеріальної)[8]. У конституційному правосудді ступінь втілення однієї із

[3] Конституція України від 28 червня 1996 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[4] Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[5] K L Scheppele, 'Constitutional Negotiations: Political Contexts of Judicial Activism in Post-Soviet Europe: Political Contexts of Judicial Activism in Post-Soviet Europe' [2003] 18(1) International Sociology 219–238 https://doi.org/10.1177/0268580903018001012.

[6] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[7] С Шевчук, *Основи конституційної юриспруденції: навчальний посібник* (Реферат 2000)

[8] Ramraj (n 2) 492–524.

pravoua.com.ua

цих моделей *due process* часто зумовлено дискусією між ориджиналістами та еволюціоністами при тлумаченні конституції, що є одним із джерел демократичної легітимації рішень конституційної юстиції.

Поділ *due process* на матеріальну і процедурну компоненти свідчить, що ця концепція пов'язана не лише суто із процесуальним правом. Тут також слід зробити ремарку, що конституція закладає базові правові принципи, важливу роль у інтерпретації якої відіграє конституційна юстиція. Для розуміння особливостей систематики конституційного процесу слід завжди мати на увазі тісний взаємозв'язок між установчою владою та конституційною юстицією. Це випливає із методологічної засади розуміння процесуального права, в основі якого лежить вирішення судами юридичних спорів, тобто в нашому випадку – конституційних спорів. Усе впирається в діяльність конституційної юстиції щодо забезпечення верховенства конституції як установчого акта, який закладає фундаментальні засади національної правової системи.

Тут виникає питання про демократичну легітимність конституційної юстиції і співвідношення політики та права. Адже джерелом демократичної легітимності конституційної юстиції є конституція та обґрунтованість рішень, що забезпечується через вимоги належної правової процедури. Водночас ключовою є неприпустимість домінування форми на змістом[9], що, до прикладу, звело на манівці Конституційний Суд України при ухваленні Рішення № 20рп/2010, яким було повернуто стару редакцію Конституції (1996) всупереч стандартам установчої процедури[10]. Тобто критично важливо конституційній юстиції захищати універсальні цінності *(eternal values)* у контексті доктрини установчої влади[11].

Отже, належна демократична легітимація вирішення конституційних спорів випливає зі справедливого розгляду спорів у Конституційному Суді України. Вимога демократичної легітимації конституційної юстиції

[9] Про цю проблему також вказує R Albert, 'How unwritten constitutional norms change written constitutions' [2015] 38(2) Dublin University Law Journal 387–418.

[10] Цим рішенням КСУ визнав так звану конституційну реформу від 8 грудня 2004 р. як таку, що прийнята із порушеннями процедури внесення змін до Конституції. КСУ не пояснив, чому він відійшов від своєї юридичної позиції (висловленої в ухвалі № 6-у/2008 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06u710-08#Text>) про відмову від перевірки законів про внесення змін до Конституції, які набрали чинності, оскільки Суд здійснює лише попередню конституційну перевірку цих законів (ст. 85(1)(1) у поєднанні зі ст. 159 Конституції, про що я колись писав (М Савчин, 'Емоційність та раціональність у контексті сучасного конституціоналізму' [2015] 1–2 Філософія права і загальна теорія права 184–185). Ця позиція ґрунтувалася на аналізі закону, до якого було внесено зміни редакційного характеру, тобто не зачіпали його сутності й на нього був позитивний висновок КСУ, оскільки він посилював засади парламентаризму. За цією системою урядування функціонує сьогодні Українська держава, хоча вона також далека від збалансованості інститутів влади в рамках системи стримувань і противаг. Також у цьому відношенні заслуговує на увагу одне із останніх досліджень природи установчої влади у *George Tsebelis, Changing the Rules. Constitutional Amendments in Democracies* (Cambridge University Press 2025) https://doi.org/10.1017/9781009597234.

[11] Aharon Barak, 'Unconstitutional Constitutional Amendments' 3(44) [2011] Israel Law Review 321–341 doi:10.1017/S0021223700018082; J I Colón-Ríos, 'A new Typology of Judicial Review of legislation' [2014]3(2) Global Constitutionalism 143–169 doi:10.1017/S2045381714000033; Yaniv Roznai, 'Unconstitutional Constitutional Amendments: A Study of the Nature and Limits of Constitutional Amendment Powers' (PhD thesis, 2014).

випливає з 1) природи конституції як акта установчої влади та 2) додержання справедливості при вирішенні конституційних спорів. З урахуванням українських реалій слід зосередити увагу на певних доктринальних речах[12], пов'язаних із розумінням основних понять, які стосуються діяльності Конституційного Суду України. Насамперед йдеться про розуміння конституційної юстиції (правосуддя) як організацію та порядок діяльності спеціалізованого незалежного суду щодо захисту верховенства конституції. З точки зору матеріального права конституційна юрисдикція втілюється у правовому статусі спеціалізованої юрисдикційної установи, її повноваженнях та організації роботи. З точки зору процесуального права ми говоримо про конституційне судочинство, яке втілюється у засадах і стадіях конституційного процесу та в особливостях конституційних проваджень згідно із повноваженнями конституційного суду. Це цілком очевидні й базові речі, які випливають із дихотомії матеріального і процесуального права.

Попередній і чинний закони про КСУ[13] (далі – Закон про КСУ) загалом ґрунтувалися на ідеї, яка має тяглість з німецького досвіду[14], що закон у загальних рисах регулює питання конституційного провадження, а конституційний суд його деталізує у своєму регламенті. Однак компаративний аналіз свідчить про відхід від цього підходу та схиляється до доволі деталізованого регулювання порядку розгляду справ у конституційних судах. Це пов'язано із міркуваннями підвищення легітимності конституційного судочинства, коли законодавець має адекватно конкретизувати конституційні принципи.

З матеріальної точки зору, *substantive due process* має значення для дії конституційної демократії. На сьогодні засади демократичної легітимації та захищеної конституційної демократії *(militant democracy)* становлять основу *substantive due process.* Наскільки це ефективно, свідчить про рутинну практику здійснення повноважень органами влади та якість законодавства у світлі лояльності посадовців і суддів до цінностей конституціоналізму, зокрема, людської гідності, свободи, рівності та верховенства права. Щодо цього Венеційська Комісія трактує обов'язок застосування права владою як елемент законності:

> державні органи повинні в дієвий спосіб забезпечити виконання приписів права. Саму суть верховенства права буде поставлено під сумнів, якщо приписи права лишатимуться лише на папері, не будучи правильно застосованими та належно впровадженими. Обов'язок виконати приписи актів права є трискладовим, позаяк він означає:

[12] В Горшенев, 'Теория юридического процесса как комплексное научное образование' [1986] 17 Проблемы социалистической законности 3–7.

[13] Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[14] K Hesse, *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland* (C. F. Müller 1977) 266.

pravoua.com.ua

(1) слухняність індивідів щодо дотримання приписів актів права,
(2) обов'язок обґрунтовано запроваджувати приписи актів права з боку держави
(3) та обов'язок посадовців публічної влади діяти в межах наданих їм повноважень[15].

Це забезпечується судовим переглядом актів законодавства та публічної адміністрації. З цією метою конституційні та загальні суди наділені регламентною самостійністю у забезпеченні єдності судової практики. А конституційні суди також можуть конкретизувати приписи конституції і свого статусного закону щодо процедури розгляду справ (правил судочинства). Окремим аспектом тут слугують розробки кодексів поведінки суддів, які спрямовані на підвищення ефективності та авторитету судової влади.

У сутнісному сенсі найважливішим аспектом *due process* слугують конституційні гарантії процесуальних прав індивіда. Процесуальні гарантії людських прав як би поєднують матеріальні та процесуальні аспекти *due process,* а також свідчать про дієвість та ефективність їх здійснення. Звісно, основоположним правом тут виступає право на судовий захист і використання досудових інструментів запобігання порушення прав та врегулювання юридичних спорів.

Власне, з точки зору зазначених принципів конституційного судочинства можна дати характеристику основних напрямів удосконалення конституційного судочинства в Україні[16]. Згідно із панівною правничою доктриною порядок розгляду справ у суді характеризують як юридичний процес. Тому *stricto sensu* (строго кажучи) елементами конституційного судочинства є його основоположні принципи, послідовність (стадії) розгляду справ, що належать до юрисдикції Конституційного Суду, а також особливості проваджень у окремих категоріях справ. У конституційному праві стали усталеними терміни установчий процес, виборчий процес, законодавчий процес, однак, насправді, тут йдеться про процедури, результати яких можуть стати предметом судової перевірки. Коли ми говоримо про розгляд справ у судах, то йдеться про юрисдикційний процес, тобто судочинство. Якщо звернемо увагу на установчий процес, то сьогодні йдеться про те, що установча влада народу України вже втілена шляхом заснування Української держави та встановлення конституційного порядку, основу якого становлять *eternal values* (людські права, суверенітет і територіальна цілісність України) у вузь-

[15] CDL-AD(2016)007-e. Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016) Para. 53 <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-ad(2016)007-e#> (accessed 15.02.2026).

[16] Назва законопроєкту неправильна по суті (проект Закону про конституційну процедуру № 4533 від 21.12.2020 <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/5067> (дата звернення 15.02.2026)). Насправді цей законопроєкт, окрім конституційної процедури, стосується трьох речей: 1) власне конституційного судочинства, тобто порядку розгляду справ Конституційним Судом; 2) внесення змін до Закону про Конституційний Суд з окремих питань його організації із вилученням (з незрозумілих причин) визначення меж його повноважень та 3) перегляду рішень ординарних судів за результатами розгляду конституційних скарг.

кому сенсі та конституційне ядро (до переліченого це принаймні свобода, рівність, республіканізм, демократія, самоврядування) – у широкому.

2. Due process і систематика конституційних цінностей та інституційна спроможність держави

Демократична легітимність вирішення конституційних спорів органом конституційної юстиції ґрунтується на захисті основоположних цінностей і принципів, які становлять конституційне ядро. Сутність такого ядра полягає в методичній реалізації конституційних принципів і пристосування їх до обставин, що змінюються, з метою забезпеченого ефективного захисту людських прав у світлі основоположних принципів права.

З цього приводу Річард Альберт говорить, що концепція вічних цінностей, які не підлягають конституційному перегляду, 'охолоджують конституційний дискурс', оскільки такі 'обмежують всесвіт конституційних можливостей, відритих для народу'[17]. На відміну від цього, Джон Ролз наголошує, що Перша поправка до Конституції США протягом двох століть підтвердила успішну історичну практику обмежень того, що може вважатися поправкою до Конституції[18]. Отже, дискусія між прибічниками та противниками підходу захисту конституційних цінностей, які становлять сутнісне ядро конституційного порядку, лежить у площині практичного застосування конституційних положень у світлі цілей конституції. Такими цілями на сьогодні є раціоналізація влади, зокрема через обмеження суверенітету, яка покликана у своїй діяльності забезпечити захист людських прав. Прикладом невдалого підходу була позиція КСУ при перевірці проєкту конституційного закону, яким було скасовано депутатських імунітет[19] (який слід було обмежити до функціонального), хоча це атакувало одразу три цінності конституційного ядра – сутнісний зміст свободи політичної діяльності парламентаріїв, принцип республіканізму (депутати представляють волю народу, а не корпус виборців) та засади їх відповідальності (які мають мати юридичні підстави[20]).

2.1. Функціональність конституційного суду в умовах війни. Тут не зачіпатиму питання інституційної спроможності держави[21], оскільки про це я писав[22], а конкретизую цей концепт суто щодо конституційного судочинства.

---

[17] Richard Albert, 'Counterconstitutionalism' [2008] 31 Dalhousie Law Journal L.J. 47–48.

[18] John Rawls, *Political Liberalism* (2nd ed., Columbia University Press 1996) 239.

[19] Застереження в абзацах 6 і 8 п. 3.1 висновку КСУ № 2-в/2018 щодо доцільності збереження функціонального імунітету є недостатнім у світлі захисту суверенітету і людських прав згідно зі ст. 157 Конституції.

[20] На відсутність юридичної визначеності з цілковитою очевидністю вказав Європейський суд з прав людини (Томенко проти України, заява № 79340/16 (2025)), наголосивши на відсутності закону, який би регулював процедуру позбавлення мандата члена парламенту, який виходить із фракції, за списком якої він був обраний до Верховної Ради.

[21] Серед останніх досліджень з проблематики варто згадати: Г Зеленько (ред), *Інституційна (не)спроможність держави в Україні: як розірвати замкнене коло* (ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України 2025).

[22] М Савчин, 'Інституційна спроможність держави та права людини' [2019] 26(3) Вісник Національної академії правових наук України 43–61.

pravoua.com.ua

Спочатку окреслю гарантії функціональності Конституційного Суду, зокрема в умовах воєнного часу. Конституція не визначає ні питання повноважності, ні процедури прийняття рішення Конституційним Судом, роблячи застереження про закон (ст. 153). Лише з питань щодо звільнення з посади судді встановлюється вимога про ухвалення такого рішення двома третинами від конституційного складу Конституційного Суду (ст. 149[1] Конституції). Тобто це питання віддано на розсуд регулювання законодавцю. Закон про КСУ[23] визначає, що його склад є повноважним принаймні за наявності 12 суддів (ст. 10), а рішення ухвалюються Великою палатою більшістю від конституційного складу Суду (ч. 11 ст. 66), а сенати – двома третинами від числа суддів, які розглядали справу, при додержанні правил повноважності Сенату не менше шести суддів (ч. 2 ст. 67 і ч. 11 ст. 67). Вочевидь, що принаймні в умовах екстраординарних режимів, коли може бути ускладнено процедуру відбору конституційних суддів, така модель не дає змогу забезпечити цілком функціональність Конституційного Суду.

Ці питання можна цілком вирішити шляхом внесення адекватних змін до Закону про КСУ. Напевно, проблема повноважності КСУ в умовах екстраординарних режимів може бути забезпечена тим, що для проведення засідань Суду достатнім було б принаймні більшість від його конституційного складу. Навіть за нормальних обставин, з урахуванням особливостей розгляду сенатами конституційних скарг законодавча вимога щодо ухвалення рішення двома третинами суддів, що розглядають справу у Сенаті, є зневажливою щодо прав людини, оскільки надмірно обмежується доступ до конституційного правосуддя, а в умовах воєнного стану вона взагалі є нерозумною. Достатньою умовою для ухвалення рішення сенатами навіть за нормальних обставин є прийняття такого більшістю суддів, які беруть участь у розгляді справи.

У разі законодавчого недогляду не виключено варіант вирішення такого питання через Регламент Конституційного Суду[24]. Це пов'язано із тим, що ригідні законодавчі приписи не можуть блокувати функціонування конституційних інституцій в умовах життєвої загрози нації, оскільки вони не повною мірою відповідають критерію розумності та ефективності у світлі поваги до людських прав. Адже вади законодавства не можуть блокувати діяльність владних інституцій і згортати структуру конституції, конституційне ядро держави.

З організаційної точки зору порівняно із загальними судами[25] Конституційний Суд є вразливим в умовах воєнного часу щодо забезпечення безперервності його діяльності. Особливості його формування зумовлюють значні проблеми у формуванні його повного складу. Наприклад, Основний

[23] Про Конституційний Суд України (н 13).
[24] Р Стефанчук, О Петришин, Ю Барабаш (редкол), *Конституція України: науково-практичний коментар* (Право 2024) 1091.
[25] Тут діють конституційні застереження про неприпустимість делегування і присвоєння функцій правосуддя (ст. 124(2)) та гарантії безперервності діяльності суддів безстроково (ст. 126(5)).

закон ФРН містить застереження про те, що за надзвичайних ситуацій Федеральний конституційний суд (далі – ФКС) самостійно забезпечує свою функціональність. Німці були цілком передбачливі, оскільки така вимога ґрунтувалася на побоюванні ядерної війни, а тому функціональність Бундестагу, Бундесрату та ФКС було забезпечено у своєрідний спосіб. Тобто в разі гіпотетичної ядерної атаки Совєцького Союзу на Німеччину ФКС міг би функціонувати навіть у складі трьох суддів. Подібна конструкція могла б бути закладеною у Закон про КСУ[26], згідно з якою Суд самостійно забезпечує свою функціональність, а у разі якщо в умовах певного надзвичайного правового режиму закінчуються повноваження певного судді, то він продовжує їх здійснювати до призначення на його посаду іншої особи. За таких умов загальні правила про повноважність КСУ не діятимуть (у Конституції не міститься жодних застережень щодо цього), а Суд ухвалюватиме рішення більшістю суддів від загального складу Великої палати і сенатів.

Отже, багато що можна вирішити шляхом внесення змін до Закону про КСУ, оскільки Конституція не визначає, якою кількістю голосів Суд ухвалює свої рішення. У ч. 3 ст 149[1](Конституції міститься лише правило щодо ухвалення рішення про звільнення судді КСУ з посади двома третинами від його конституційного складу, тобто 12 суддями. Тому питання повноважності КСУ можна визначити саме в Законі. Зокрема, можна зберегти конструкцію про повноважність Суду не менше двох третин від його конституційного складу, а рішення можуть ухвалюватися Великою палатою та Сенатами більшістю суддів від їх фактичного складу. При цьому можна передбачити застереження щодо мінімально необхідної чисельності суддів на засіданнях відповідно Великої палати та Сенатів. Такі правила можуть припинити зволікання органами влади, що призначають конституційних суддів і які затягують цей процес безпідставно.

2.2. Межі повноважень. Тепер слід перейти до кола повноважень Конституційного Суду. Насамперед тут ключовим є самообмеження Суду, що виражається у його трактуванні доктрини політичного питання[27], яке натепер є небездоганним у практиці Конституційного Суду України через конструкт "політична доцільність"[28]. З точки зору процесуального права доктрина

[26] Про Конституційний Суд України (н 13).

[27] Про це мало що йдеться у науково-практичному коментарі до Конституції України (Стефанчук, Петришин, Барабаш (н 24) 150).

[28] Доктрина політичної доцільності суперечить верховенству права, оскільки КСУ має забезпечувати перебіг політичного процесу у правових рамках, гарантуючи свободу політичної діяльності. Доктрина політичної доцільності введена КСУ у справі про виборчий бар'єр (КСУ, Рішення № 1-рп/1998), яка є небездоганною, оскільки ФКС Німеччини у справах про загороджувальні бар'єри у 5 % (Fünf-Prozent-Sperrklausel EuWG, BVerfGE 129, 300) та 3 % *(Drei-Prozent-Sperrklausel Europawahl,* BVerfGE 135, 259, 295) в обидвох випадках визнавав їх антиконституційними, оскільки за результатами виборів у цих ситуаціях декілька політичних партій Німеччини не були представлені у більшості Європарламенту, яка сформувала Єврокомісію, що звузило можливості Німеччини забезпечувати національні інтереси на наднаціональному рівні. До речі, ці справи також доводять неспроможність позиції, що ніби конституційна юстиція є суто судом права, оскільки за таких ситуацій бачимо дослідження фактичних обставин. Ще більш неспроможною й ілюзорною така позиція є щодо розгляду конституційних скарг.

pravoua.com.ua

політичного питання має значення для визначення меж юрисдикції КСУ, тобто юридичних підстав для вирішення конституційного спору. Класичним прикладом є підхід Верховного суду США, згідно з яким

> У площині будь-якої справи, що стосується політичного питання, визначається 1) текстуально доведене конституційне зобов'язання, що є предметом відання політичного департаменту; або 2) відсутність судово виявлених і керованих стандартів для її вирішення; або 3) неможливість ухвалення рішення без початкового політичного рішення, яке чітко має позасудову дискрецію; або 4) неможливість незалежного вирішення судом без прояву неповаги до відповідних гілок влади; або 5) незвичайна необхідність беззаперечного дотримання вже прийнятого політичного рішення; або 6) потенційна можливість виникнення незручної ситуації через різноманітні заяви різних органів влади з одного питання[29].

У французькій доктрині міститься подібна юридична конструкція *théorie des actes de gouvernement,* яка сформульована Державною радою як неможливість втручатися у питання, які не можна відмежувати від міжнародних відносин[30]. Згідно з визнаною у практиці ЄСПЛ концепцією суд не може 'втручатися в інституційний баланс між виконавчою владою та судами держави-відповідача, або робити загальну оцінку ситуацій, у яких національні суди відмовляються від власної юрисдикції'[31]. Подібної позиції дотримався Палац правосуддя ЄС *(European Court of Justice)*, згідно з якою Генеральний суд відхилив позов щодо позадоговірної відповідальності ЄС через явну відсутність юрисдикції на підставі статей 24(1) Договору про ЄС і 275(1) Договору про функціонування ЄС. Ці два положення виключають більшість заходів загальної та зовнішньої політики безпеки з юрисдикції Суду[32].

Тому, зважаючи на природу конституційної юстиції забезпечувати конституційні цілі – раціоналізоване збалансоване врядування та ефективний захист людських прав, можна говорити про межі юрисдикції КСУ як підстави розгляду конституційних спорів. Виходячи з такого, слід насамперед звернути увагу на доктрину *inherent powers of judiciary*[33] (притаманні повноваження судової влади), сутністю якої є ефективний захист людських прав. Весь сенс існування судової влади полягає у двох речах: забезпеченні ефективного захисту людських прав та бути надійною основою функціонування системи стримувань і противаг, які є засадничими для конституційної державності. У зв'язку із цим неприпустимою є відмова в захисті порушеного права через недоліки писаного права. Навіть виходячи із колізій у праві, такі недоліки можна усунути через інструменти *lex specialis, lex posterior, lex superior* чи їх комбінаторику. У рамках цієї доктрини Конституційний Суд

[29] *Baker v. Carr,* 369 U.S. 217
[30] Conseil d'État, Juge des référés, 23/04/2019, 429701 <https://www.legifrance.gouv.fr/ceta/id/CETATEXT000038451691> (accessed 15.02.2026).
[31] ECtHR, *H. F. and Others v. France* [GC], app. nos 24384/19 and 44234/20, Judgment 14.9.2022
[32] ECJ, *KS and KD v Council and Others* (Joined Cases C-29/22 P, etc.)
[33] C M Yablon, 'Inherent Judiciary Authority: A Study in Creative Ambiguity' [2022] 3(43) Cardozo Law Review 1043.

чи як не мантру повторює в багатьох справах при розгляді конституційних скарг, що захист людських прав має бути не теоретичним та ілюзорним, а дієвим і ефективним.

Уже існує досвід законодавчого обмеження прерогатив Конституційного Суду, які потім визнавалися неконституційними. Так, у справі про повноваження Суд констатував[34], що Верховна Рада, здійснюючи законотворчу діяльність, може врегульовувати питання щодо єдиного органу конституційної юрисдикції лише в межах її конституційних повноважень, передбачених ст. 153 Конституції, а саме визначати порядок організації і діяльності КСУ та процедуру розгляду ним справ. А сама зміна повноважень КСУ можлива лише шляхом внесення змін до Конституції.

З точки зору забезпечення раціоналізованого й збалансованого урядування незрозумілою є суть позиції панівної доктрини про відмову в розгляді КСУ спорів про компетенцію між конституційними органами влади, що відображено в Конституції України. Своєю чергою така сама відмова законодавця стосується регулювання предмета відання адміністративного судочинства. Адже вирішення спорів про компетенцію не означає визнання приписів правових актів неконституційними (чи то незаконними в порядку адміністративного судочинства), наскільки забезпечення поділу влади та злагоджене функціонування органів публічної влади.

Своєю чергою філософія конституційних конструкцій полягає в тому, що саме Конституція має визначати винятки, застереження та певні обмеження. Також усупереч ст. 8(2) Конституції ст. 8(3) чинного Закону про КСУ забороняє Суду перевіряти законність актів Президента, уряду, Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Все одно КСУ у рамках ст. 8 Конституції визначатиме, чи ці акти належним чином конкретизують положення Конституції і законів. Оскільки місія Конституційного Суду полягає суто в захисті Конституції, а тому неприпустимими є законодавчі положення щодо обмеження юрисдикції конституційної юстиції.

Ще сумнівнішою є відмова у захисті порушеного права з посиланням на недоліки писаного права з огляду на природу конституційних цінностей та принципів. Існує дискусія щодо існування ієрархії між конституційними цінностями, і я в цьому відношенні схильний до емпіричного підходу, сутність якого полягає в належному аргументуванні судового рішення у світлі конкретних обставин. Слід також наголосити, що цінності у праві є надпозитивними і вони виходять поза писаний текст. Коли ми оперуємо принципами права, то йдеться про кодифіковану матерію, однак вони мають ще отримати своє тлумачення в доктрині та конституційній юриспруденції[35].

[34] Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2008 р. № 13-рп/2008 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-08#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[35] За правовою природою акти КСУ складають конституційну юриспруденцію, яка визначає зміст конституційних принципів і норм через їхню інтерпретацію, конкретизацію та деталізацію (М Савчин, *Конституційна юстиція та забезпечення конституційного порядку: 2005–2020* (РІК-У 2020) 341–344).

pravoua.com.ua

Тріада конституційних цінностей (гідність – свобода – рівність) та вимоги балансування визначають необхідність ретельності юридичної аргументації судових рішень, порушення чого серйозно підриває демократичну легітимність судових рішень.

При перевірці юридичних актів на предмет їх відповідності основоположним принципам права існує особливість захисту конституційного порядку в умовах війни та інших екстраординарних режимів. Така перевірка зумовлена тим, що юрисдикція судів не може бути обмежена навіть в умовах екстраординарних юридичних режимів. При перевірці актів законодавства та актів публічної адміністрації в умовах воєнного стану суди мають диференціювати винятки, обмеження та відступ від прав людини, оскільки їхні юридичні режими різняться за юридичними наслідками[36]. Тут акценти зміщуються у бік забезпечення суверенітету й територіальної цілісності України, оскільки за таких умов саме національна держава є простором свободи, де гарантуються буквально вітальні права громадян (права на гідність, життя, безпеку, свободу, ефективний засіб юридичного захисту тощо).

2.3. Конституційні скарги. Особливо це стосується притаманних повноважень Конституційного Суду щодо захисту людських прав. Сама Конституція містить доволі дивну модель конституційної скарги, яку навіть і нормативною не можна назвати через її вузьку спрямованість. Тож, виходячи із положень Конституції, можна чітко простежити матеріальні та процесуальні аспекти прийнятності конституційних скарг, які мають бути належно розвинуті у юриспруденції КСУ.

Матеріальними аспектами прийнятності конституційної скарги є конституційні принципи: які конкретно негативні й позитивні обов'язки із захисту основоположного права має здійснювати держава (ст. 3(2)); вимоги верховенства права і прямої дії Конституції, згідно з якими основоположні права є безпосередньо діючим правом, і вони мають захищатися на підставі Конституції (ст. 8); основоположні права, закріплені в Конституції, не є вичерпними (ст. 22(1)) та захист конституційних прав за допомогою конституційної скарги (ст. 55). Ці критерії є природно-правовими, оскільки для приватних осіб є важливим саме захист порушеного права, а не настільки проблема конституційності положення закону, застосованого в остаточному судовому рішенні.

Відповідно встановлюються *процесуальні* вимоги, які випливають із положень ст. 151[1] Конституції. Згідно з цими вимогами предметом перевірки у скарзі є положення закону, застосованого в остаточному судовому рішенні, якщо ви-

Інтерпретація Конституції у діяльності Конституційного Суду має важливе значення для практичного здійснення принципу прямої дії Конституції, що впливає на ефективність захисту людських прав.

[36] CDL-AD(2020)014-e. Report – Respect for democracy, human rights and the rule of law during states of emergency: reflections – taken note of by the Venice Commission on 19 June 2020 by a written procedure replacing the 123rd plenary session §§ 38-45 <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)014-e> (accessed 15.02.2026).

черпано засоби юридичного захисту. І саме цим вимогам чомусь приділяється основна увага формально як у Законі про КСУ, так і в практиці звернення скаржників і їх представників та при розгляді Судом конституційних скарг.

Запровадження конституційної скарги потребує визнання в конституційному судочинстві принципів рівності й змагальності сторін, визнання інституту сторін і застосування усталених правил у рамках інститутів доказів та доказування. Попри те, що в Україні усічена нормативна, точніше статуторна, модель конституційної скарги, згідно з ч. 4 ст. 55 Конституції при розгляді конституційних скарг КСУ зобов'язаний установлювати обставини порушення основоположних прав з метою ефективного їх поновлення. Застосування забезпечувального наказу зумовлює КСУ досліджувати конкретні обставини справи та вжити запобіжних заходів щодо недопущення невідворотних наслідків у разі, якщо буде виконано судове рішення, засноване на неконституційній нормі або неналежній інтерпретації в остаточному судовому рішенні положення Конституції, що може мати незворотні наслідки для основоположного права.

Відповідно встановлюються процесуальні вимоги, які випливають із положень ст. 151[1] Конституції. Згідно з цими вимогами предметом перевірки у скарзі є положення закону, застосованого в остаточному судовому рішенні, якщо вичерпано засоби юридичного захисту. І саме цим вимогам чомусь приділяється основна увага формально як у Законі про КСУ, так і в практиці звернення скаржників і їхніх представників та при розгляді Судом конституційних скарг.

2.4. Засади конституційного судочинства. Ще слід окремо приділити докладну увагу регулюванню загальних засад конституційного судочинства та порядку розгляду справ конституційним судом. Компаративний аналіз свідчить, що, окрім Грузії, у зарубіжних країнах питання організації та порядку розгляду справ регулюються в одному акті. Якщо порівняти зі словацьким законом, у якому 210 параграфів (§§ 32–241)[37] присвячено конституційній процедурі, або чеським законом (§§ 27–125f)[38], в українському законопроєкті міститься лише 65 статей[39], а деякі з них взагалі стосуються організації КСУ, тобто матеріального права. Натомість у словенському законі питанням конституційного судочинства, тобто порядку розгляду справ, присвячено більшість його приписів (статті 29–70), а також визначено особливості розгляду конституційних скарг (статті 49–60), розгляду спорів про компетенцію, визнання політичних партій неконституційними, перевірки між-

[37] Zákon č. 314/2018 Z. z. o Ústavnom súde Slovenskej republiky a o zmene a doplnení niektorých zákonov <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2018-314#cl1> (accessed 15.02.2026).
[38] Zákon č. 182/1993 Sb. o Ústavním soudu <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-182> (accessed 15.02.2026).
[39] Проект Закону про конституційну процедуру № 4533 від 21.12.2020 (н 16).

pravoua.com.ua

народних договорів, про відповідальність президента, прем'єр-міністра та міністрів, підтвердження депутатського мандата[40].

Зрозуміло, що з точки зору демократичної легітимності конституційної юстиції важлива конкретизація на рівні закону особливостей проваджень у вирішенні спорів, які визначені статтями 151–151[1] Конституції. Наприклад, щодо розгляду конституційних скарг як чинний закон, так і законопроєкт про конституційну процедуру мало приділяє уваги особливостям такого провадження. Але це ще пів біди, варто на рівні закону визначити особливості чинності рішення КСУ щодо розгляду конституційних скарг, оскільки вони тут мають дуальну природу *erga omnes ma inter partes.* Хоча аналогічні закони ФРН, Чехії, Словаччини і Словенії приділяють значну увагу цим особливостям. До прикладу, чеський закон доволі докладно визначає природу юридичної сили рішень конституційного суду за результатами розгляду конституційних скарг. Цю позицію доволі послідовно втілює чеський конституційний суд, що також випливає із його доповідей на конгресах європейських конституційних судів з проблем недогляду законодавця та юридичної сили рішень органів конституційної юстиції, які проводилися у 2008 і 2017 рр.

Тут закладена глибока юридична логіка, яка мінімізує можливість зловживання повноваженнями за умови додержання цих стандартів, як це визначають доктрина і практика Ради Європи, зокрема Європейського суду з прав людини і Венеційської Комісії. Відповідно основними стадіями конституційного судочинства в Україні є: 1) ініціювання та відкриття провадження у справі; 2) підготовка розгляду справи суддею-доповідачем; 3) слухання справи в судовому засіданні; 4) ухвалення рішення. Усі ці стадії просякнуті стандартами належної правової процедури з урахуванням особливостей конкретних стадій процесу.

3. Due process і легітимація публічної влади

Належну легітимацію діяльності публічна влада отримує завдяки вжиттю заходів щодо забезпечення людських прав. Здійснюючи превентивний контроль за легітимністю внесення змін до Конституції України, КСУ, не аналізуючи законопроєкт на предмет відповідності тріаді основоположних конституційних цінностей – прав людини, суверенітету і територіальної цілісності, звів діяльність незалежних регуляторів до виконавчої влади:

> Телеологічний аналіз норм Конституції України свідчить про те, що поділ влади є основним засобом та неодмінною умовою запобігання концентрації влади, а отже, є інструментом проти зловживань нею задля адекватної реалізації прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, поділ влади є гарантією прав і свобод людини і громадянина. Тому будь-яке порушення принципу поділу влади, що призводить до її

[40] Zakon o ustavnem sodišču. Uradni list RS, št. 64/07 <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO325> (accessed 15.02.2026).

концентрації, у тому числі суміщення не належних певним органам державної влади функцій, порушує гарантії прав і свобод людини і громадянина[41].

Однак це питання стосувалося легітимації незалежних регуляторів, які не можуть залежати від політичних інститутів (Верховної Ради, Президента та Кабінету Міністрів), а також бізнесових кіл, а тому їх доволі складно вкласти у прокрустове ложе трьох поділених влад, якщо суто догматично прочитати ст. 6 Конституції. Безпосередньо ці питання лежать у площині доброго врядування, яке випливає із принципу поділу влади та його сутнісної мети – раціоналізованого збалансованого врядування.

Без участі Конституційного Суду неможливо вносити зміни до Конституції – ст. 159 передбачає як необхідну умову перегляду положень Конституції наявність позитивного висновку Суду щодо того, чи не посягає конституційний законопроєкт на три основоположні конституційні цінності – непорушність прав і свобод людини, суверенітет і територіальну цілісність, як цього вимагає ст. 157 Конституції. Тим самим Конституційний Суд імплементовано в механізм установчої влади. Протягом тривалого часу КСУ формально застосовував ці повноваження. Однак коли у 2019 році спостерігалося так зване конституційне спамерство, Суд доволі докладно обґрунтовував свої рішення і зазначав у мотивувальній частині певні зауваження до змісту конституційних законопроєктів, а один із них визнав неконституційним[42]. За відсутності достатньої підтримки в суспільстві парламент не зміг їх повторно схвалити принаймні двома третинами від свого конституційного складу, як цього вимагає ст. 155 Конституції.

У вітчизняній доктрині ця процедура попередньої перевірки конституційних законопроєктів розглядається як важливий елемент демократичної легітимності реалізації установчої влади[43]. Отже, установча влада зв'язана основоположними конституційними цінностями.

Особливо цікава ситуація склалася із конституційним захистом демократичності процедур голосування. Формально юридично, Конституційний Суд не має прерогативи щодо перевірки президентських чи парламентських виборів. Але не виключена ситуація, що це питання може бути поставлено

[41] Висновок Конституційного Суду України від 20 листопада 2019 р. № 6-в/2019 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006v710-19#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[42] Конституційний Суд ухвалив низку висновків щодо конституційності конституційних законопроєктів із суттєвими зауваженнями, які стосувалися консультативних і дорадчих органів парламенту (№ 3-в/2019), незалежних регуляторів і антикорупційних органів, які атакують принцип поділу влади в аспекті прерогатив Президента щодо призначення їх керівників (№ 7-в/2019), так званої адвокатської монополії, якої насправді Конституція не впроваджує (№ 4-в/2019), законодавчої ініціативи народу як противаги представницької і законодавчої функції парламенту (№ 5-в/2019), уповноважених парламенту, запровадження яких може вийти за сферу прерогатив парламенту (№ 6-в/2019), зменшення складу парламенту та закріплення пропорційної виборчої системи, визначення параметрів якої належить до розсуду парламенту (№ 8-в/2019). Натомість конституційний законопроєкт щодо дострокового припинення повноважень депутата парламенту був визнаний неконституційним, оскільки вводив імперативний мандат усупереч засадам конституційної демократії в Україні (№ 9-в/2019).

[43] Г Берченко, 'Конституція як акт установчої влади' (дис д-ра юрид наук, 2024).

pravoua.com.ua

в рамках процедури офіційного тлумачення Конституції у площині тлумачення принципів виборчого права, зокрема, з точки зору належної правової процедури. Однак у 2000 р. КСУ здійснив таку перевірку указу Президента про призначення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою[44] і визнав два питання із шести, винесених на голосування, неконституційними, оскільки вони порушили вимоги щодо формули референдуму з точки зору юридичної визначеності як компонента верховенства права.

Базовими вимогами для публічної влади є розслідування обставин порушення людських прав і забезпечення справедливого правосуддя. У разі, якщо влада запроваджує певні процедури, що спрямовані на підтвердження певних фактів та їх юридичного оформлення, виникає питання про підстави такого втручання. Сам по собі процес підтвердження чи встановлення певних фактів ставить вимогу перед публічною владою додержання ретельності розслідування обставин та обґрунтованості її юридичних актів. Тривалий час таку функцію виконувала ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України[45], яка також опосередковано накладала відповідні обов'язки на акти публічної адміністрації, які підлягають судовій перевірці.

Ці очевидні речі посилилися після ухвалення Закону про адміністративну процедуру[46], яким остаточно впроваджені стандарти *due process* у здійснення владних повноважень. Якщо узагальнити підхід цього закону, то він визначає загальну модель належної правової процедури, в яку закладено базові принципи, а саме: 1) право бути заслуханим; 2) рівність і змагальність процесу; 3) ретельність розслідування (або повного, об'єктивного і всебічного розгляду справи); 4) обґрунтованість рішення та 5) гарантії оскарження рішення.

Із конституційним судочинством не слід плутати організацію роботи КСУ, зокрема організаційні гарантії його незалежності. Так, існує інституційний та індивідуальний аспект незалежності Конституційного Суду, які розуміють відповідно як гарантії незалежності Суду як органу влади та незалежності суддів. КСУ з цього приводу вказав таке: *'принцип незалежності Конституційного Суду України полягає у самостійному та без будь-якого стороннього впливу здійсненні органом конституційної юрисдикції своїх повноважень та нерозривно пов'язаний з конституційно-правовими гарантіями незалежності суддів Конституційного Суду України'*[47].

Принцип незалежності правосуддя пов'язаний із нерозривною єдністю інституційно-організаційної та самостійності судових установ і окремих суддів по відношенню до інших державних або громадських органів, що

[44] Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2000 р. № 3-рп/2000 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-00#Text> (дата звернення 15.02.2026).
[45] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 15.02.2026).
[46] Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2073-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення 15.02.2026).
[47] Рішення Конституційного Суду України від 2 грудня 2019 р. № 11-р/2019 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-19#Text> (дата звернення 15.02.2026).

втілюється у формуванні відособленої та самоврядної судової системи і забороною іншим державним органам здійснювати функції правосуддя або втручатися в нього. Самостійність Конституційного Суду випливає із його конституційно-правового статусу як єдиного органу конституційної юстиції, який займає особливе місце в системі органів судової влади України[48].

Відповідно до Правил етики[49] суддя утримується від неформальних відносин із представниками органів публічної влади, якщо такі відносини прямо або опосередковано впливають на незалежність чи неупередженість судді чи Суду або створюють у розсудливого стороннього спостерігача обґрунтовані сумніви щодо об'єктивності судді. У разі спроби такого впливу суддя зобов'язаний негайно повідомити про це Збори суддів КСУ (п. 3). Судді КСУ мають функціональний імунітет та індемнітет (ст. 24 Закону про КСУ). Гарантії індемнітету передбачають, що суддю не може бути притягнуто до відповідальності за голосування у зв'язку з ухваленням Судом рішень і надання ним висновків, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку (ст. 24(3) Закону про КСУ).

Несумісність діяльності судді КСУ із іншими видами діяльності має як матеріальний, так і процедурний аспекти. Найчастіше він трактується цілісно, оскільки для вирішення питання про несумісність діяльності судді КСУ із іншими видами діяльності слід враховувати такі компоненти. Правила етики передбачають, що суддя в разі виникнення ризику відсутності кворуму, необхідного для ухвалення актів Суду, враховує, що потреба в розгляді справи Судом як органом конституційної юрисдикції може бути пріоритетнішою, ніж підстави для самовідводу судді, за умови, що вони не є істотними і не впливають на неупередженість судді (п. 4). Таке правило є важливим в умовах воєнного часу задля забезпечення безперервності діяльності КСУ. Отже, у рамках регламентарної автономності Конституційний Суд володіє достатнім інструментарієм забезпечення власної незалежності.

4. Due process та істотність процесуальних порушень як вади актів публічної влади

Форма не може домінувати над змістом. Процедурні аспекти мають важливе значення у разі, якщо матеріальне право не дає достеменної відповіді на вирішення проблеми або основні підходи є амбівалентними і немає натепер остаточної тенденції, яка свідчить про достатність аргументів на користь певного підходу. За таких ситуацій додержання стандартів *procedural due process* набуває вирішального значення. Такі стандарти зумовлюють концепцію істотності порушень як вади важливості *(validity)* юридичних

[48] Савчин (н 35) 147, 148.

[49] Правила професійної етики судді Конституційного Суду України, затверджені постановою Конституційного Суду України від 22 липня 2025 р. № 21-п/2025 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0021710-25#n12> (дата звернення 15.02.2026).

pravoua.com.ua

актів. Прикладом цього можуть слугувати рішення КСУ у референдумній[50] і мовній[51] справах, які дали змогу розвинути концепцію істотності процесуальних порушень як ознаку неправомірності юридичного акта. Зокрема, у рефендумній справі КСУ вказав, що

> порушення конституційної процедури розгляду й ухвалення Закону № 5475 (референдумного закону. – *Авт.*) є достатніми для висновку про істотний вплив цих порушень на остаточний результат його ухвалення. Однак, зважаючи на мету Закону № 5475, Конституційний Суд України дійшов висновку щодо потреби його перевірки на відповідність Конституції України також із огляду на його зміст[52].

Тут же КСУ вказав на важливість визначення легітимної мети закону, оскільки саме через цей критерій переважно визначається істотність процесуальних порушень з точки зору демократичної легітимності, що є кардинальною цінністю конституційної демократії.

У цьому світлі в мовній справі КСУ вказав (п. 4.1(7)) на неприпустимість *"будь-як[их] прояв[ів] зневаги до державної мови"* і що такі

> слід розцінювати як такі, що ганьблять саму державу, а отже, є недопустимими. Публічний глум над українською мовою або її умисна дискредитація є зазіханням на конституційний лад України, образою національної гідності її громадян, що має бути переслідуваним за законом. Застосування української мови має відповідати стандартам державної мови. Порушення стандартів і порядку застосування української мови є неприпустимим[53].

Ще одним прикладом є рішення КСУ у справі щодо ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України[54], яке можна визначити як *landmark decision* (віхове рішення), оскільки воно матиме надалі значення для розвитку архітектоніки розуміння концепції *due process* в українському праві. Хоча КСУ у п. 6.3(2) вказує на істотні елементи дії концепції *due process* у кримінальному процесі, але з урахуванням фактичних обставин справи, варто було б ширше охарактеризувати основні якісні характеристики права бути заслуханим як елементу *due process.* Це є важливим для поновлення порушених конституційних прав та дії рішення Конституційного Суду в ситуації, коли протягом тривалого часу парламент зволікає із необхідними змінами до законів, щоб забезпечити застосування загальними судами приписів Конституції як норм прямої дії та ефективний і дієвий захист людських прав.

[50] Рішення Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 р. № 4-р/2018 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18#Text> (дата звернення 15.02.2026).
[51] Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 р. № 1-р/2021 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (дата звернення 15.02.2026).
[52] Рішення Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 р. № 4-р/2018 (н 50).
[53] Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 р. № 1-р/2021 (н 51).
[54] Рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 р. № 8-р(II)/2024 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text> (дата звернення 15.02.2026).

Приклад справи щодо конституційного закону № 2222-IV[55] є проявом домінування форми над змістом, що мало наслідком істотну делегітимацію як самого Конституційного Суду, так і інституту Президента. Адже як би там не було, у 2010 році[56] Президентом була обрана особа на посаду на зовсім інший обсяг повноважень, що має істотний і визначальний вплив на логіку виборчого процесу та конфігурацію влади в системі стримувань і противаг. З юридико-технічної точки зору після ревізії обсягу повноважень конституційних інститутів влади передбачається перехідний період і переформатування їх за підсумками виборів задля забезпечення їхньої діяльності на нових правових засадах. Той факт, що Конституційний Суд тоді взагалі не дав оцінки загрози базовим конституційним цінностями *(eternal values)* – правам людини, суверенітету і територіальній цілісності, цілком характеризує правовий стиль такого рішення, який суперечив засадам демократичної легітимності конституційної юстиції, яка покликана захищати конституційний порядок. І найбільша проблема – Суд у Рішенні № 20-рп/2010 не навів жодних міркувань стосовно такої різкої зміни своєї юридичної позиції, що є неодмінною умовою демократичної легітимності його рішень за такого роду обставин.

Тому слід стисло окреслити певні застороги щодо вимог до рішень у рамках доктрини конституційної юриспруденції згідно з вимогами верховенства права (юридичної визначеності, передбачуваності права, обґрунтованості та поваги до людських прав). Рішення Конституційного Суду мають проспективну дію, тобто *ex nunc.* Стаття 151² Конституції встановлює, що рішення та висновки, ухвалені КСУ, є обов'язковими, остаточними й не можуть бути оскарженими. Існує певна дискусія щодо природи рішень КСУ при розгляді конституційних скарг і окремі науковці досліджували проблему наявності в актах КСУ елементів зворотної сили, себто *ex tunc*[57]. Однак насправді при розгляді конституційних скарг існує проблема триваючого порушення державою гарантованих Конституцією людських прав, щодо яких держава несе позитивний обов'язок їх поновити і відшкодувати завдану шкоду[58].

У рішеннях з конституційних скарг фактично має місце їхня подвійна природа – поряд із їх загальнообов'язковістю, вона також має особливості дії щодо сторін, згідно з якими держава має поновити порушене право і відшко-

[55] Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[56] Попри ірраціональну поведінку виборців, які вирішили цілком достойним у якості президента особу, що була засуджена колись двічі за вчинення насильницьких злочинів. Тут можна пригадати чеського президента Петра Павела, який не допустив призначення до уряду Андрея Бабіша в якості міністра довкілля Філіпа Турека за публікацію в соціальних мережах постів расистського змісту.

[57] Д Терлецький, 'Ефективність конституційної скарги як засобу юридичного захисту конституційних прав особи' [2019] 147 Проблеми законності 23; А Єзеров, 'Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ' (03.01.2020) <https://sud.ua/ru/news/blog/153161-konstitutsiyna-skarga-i-viklyuchni-obstavini-dlya-pereglyadu-sprav?fbclid=iwar2corrtjl8eb72u3h-9bhvefiyimylfpsrfbay3zwlws8nr2_gtfweucx8> (дата звернення 15.02.2026).

[58] М Оніщук, М Савчин, 'Пряма дія Конституції та імплементація її положень в адміністративному судочинстві' [2020] 2(31) Слово Національної школи суддів України 6.

pravoua.com.ua

дувати заподіяну шкоду. Як правило, таке поновлення у правах здійснюється шляхом перегляду остаточного рішення загального суду. Натепер усі процесуальні кодекси передбачають можливість такого перегляду лише у разі невиконання судового рішення, що є сумнівним принципу загальнообов'язковості рішень Конституційного Суду, як це гарантує ст. 151² Конституції.

У деяких справах КСУ застосував практику відкладення набрання чинності своїми рішеннями, які, як правило, набирають чинності через три або через шість місяців після їх офіційного оприлюднення. Такий строк визначається з метою надання Верховній Раді можливості увідповіднити положення законів, визнаних Судом неконституційними, Конституції України. Водночас цього недостатньо, оскільки легітимною метою розгляду конституційної скарги є відновлення порушених основоположних прав, а не захист публічних інтересів як таких. Отже, КСУ має належним чином обґрунтовувати підстави для такого відкладення. Так, КСУ зазначив, що визнання неконституційними положень закону, які не надають суду дискреції щодо визначення розміру фінансових санкцій, потребує надання Верховній Раді шестимісячного строку для внесення змін до законодавства з метою забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за порушення закону[59]. У двох рішеннях, оприлюднених у квітні 2022 р., такі відкладення були обґрунтовані особливостями правового режиму воєнного стану. Водночас у подібних ситуаціях, принаймні в мотивувальній частині рішень, доцільно також наводити міркування щодо того, як суди загальної юрисдикції мають застосовувати положення Конституції України як норми прямої дії з урахуванням вимоги загальнообов'язковості рішень КСУ (ч. 3 ст. 8 у поєднанні зі ст. 151² Конституції України).

Рішення КСУ не потребують схвалення з боку інших органів влади, оскільки їхня юридична сила базується на приписах Конституції, на підставі яких воно ухвалено. КСУ вже реагував на факти, коли Верховна Рада всупереч ухваленому рішенню повторно приймала проблемне положення закону, яке вже визнавалося Судом неконституційним. Зокрема, у зв'язку із ігноруванням Верховною Радою юридичної позиції Рішення № 2-рп/2016 щодо відсутності судового контролю за госпіталізацією особи до психіатричного закладу КСУ вказав на таке: 'Повторно запровадивши правове регулювання з тим самим недоліком, Верховна Рада України порушила вимогу частини другої статті 8 Основного Закону України, за якою закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй'[60].

Далі Конституційний Суд наголосив на недопустимості практики Верховної Ради і підтвердив свою юридичну позицію та підкреслив, що 'до

[59] Рішення Конституційного Суду України від 1 листопада 2023 р. № 9-р(II)/2023, п. 6(2) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-23#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[60] Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2018 р. № 13-р/2018, п. 2.3 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#Text> (дата звернення 15.02.2026).

законодавчого врегулювання питання забезпечення судового контролю за госпіталізацією недієздатної особи, яка за станом свого здоров'я не здатна висловити прохання або надати усвідомлену письмову згоду, до закладу з надання психіатричної допомоги така госпіталізація можлива лише за рішенням суду'[61]. Власне, на такій позиції ґрунтується розуміння актів Конституційного Суду як конституційної юриспруденції, які тлумачать, конкретизують і деталізують конституційні приписи, накладають обов'язки на органи публічної влади та їхні положення мають втілюватися в акти органів публічної влади, забезпечуючи пряму дію конституції.

Висновки. Доктрина *due process* відіграє важливу роль у подоланні стану юридичної невизначеності, адже застосування формальних і ціннісних критеріїв дає змогу усувати недоліки, пов'язані із недоглядом законодавця або неналежним застосуванням закону. Належна інтерпретація людських прав у світлі принципів права та *due process* дає змогу наповнити змістом конституційні процесуальні гарантії основоположних прав індивіда. Своєю чергою це визначає якісні орієнтири для діяльності публічної адміністрації та органів охорони правопорядку, дії яких мають бути зв'язані юриспруденцією конституційного і верховного судів. Юридична логіка, закладена в засади *due process,* дає змогу визначити легітимні підстави для процесуальної діяльності посадовців і суддів. Нарешті, це дає надійні правові основи для судового права, тобто забезпечення належної організації судів та формування судового прецедентного права на засадах демократичної легітимності та основоположних принципів права при поважанні прав людини і основоположних свобод.

Розуміння природи конституційного процесу крізь призму людських прав наповнює його ціннісним виміром і закладає базове розуміння його об'єкта, засад, стадій, особливостей провадження та порядку вирішення конституційних спорів у формі актів конституційної юстиції. На відміну від питань організації конституційної юстиції, конституційний процес відображає через процесуальні процедури демократичні засади реалізації установчої влади та демократичної легітимації самої конституційної юстиції. Конституційна юстиція імплементована в установчу владу шляхом захисту основоположних вічних цінностей *(eternal values)*, що виражається в конституційній клаузулі у ст. 157 Конституції України, а також непорушності конституційного порядку. Вимоги *due process* пронизують своїм змістом засади, стадії та порядок розгляду справ Конституційним Судом, дають змогу їх конкретизувати в Регламенті у разі "мовчання" закону. Оскільки основна частина справ, що розглядаються Конституційним Судом, це вирішення конституційних скарг, то важливим є акцентуванні у конституційній аргументації на вирішенні проблематики в площині свобода – рівність – людська гідність.

[61] Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2018 р. № 13-р/2018, п. 4(2).

pravoua.com.ua

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Denning A, *The Due Process of Law* (Butterworths 1980) https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780406176080.001.0001.
2. Hesse K, *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland* (C. F. Müller 1977).
3. Rawls J, *Political Liberalism* (2nd ed., Columbia University Press 1996).
4. Tsebelis G, *Changing the Rules. Constitutional Amendments in Democracies* (Cambridge University Press 2025) https://doi.org/10.1017/9781009597234.
5. Savchyn M, *Konstytutsiina yustytsiia ta zabezpechennia konstytutsiinoho poriadku: 2005–2020* (RIK-U 2020) (in Ukrainian).
6. Shevchuk S, *Osnovy konstytutsiinoi yurysprudentsii: navchalnyi posibnyk* (Referat 2000) (in Ukrainian).

Edited books

7. Stefanchuk R, Petryshyn O, Barabash Yu (redkol), *Konstytutsiia Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar* (Pravo 2024) (in Ukrainian).
8. Zelenko H (red), *Instytutsiina (ne)spromozhnist derzhavy v Ukraini: yak rozirvaty zamknene kolo* (IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy 2025) (in Ukrainian).

Journal articles

9. Albert R, 'Counterconstitutionalism' [2008] 31 Dalhousie Law Journal L.J. 47–48.
10. Albert R, 'How unwritten constitutional norms change written constitutions' [2015] 38(2) Dublin University Law Journal 387–418.
11. Barak A, 'Unconstitutional Constitutional Amendments' 3(44) [2011] Israel Law Review 321–341 doi:10.1017/S0021223700018082.
12. Colón-Ríos J I, 'A new Typology of Judicial Review of legislation' [2014]3(2) Global Constitutionalism 143–169 doi:10.1017/S2045381714000033.
13. Ramraj V V, 'Four models of due process' [2004] 2(3) International Journal of Constitutional Law 492 https://doi.org/10.1093/icon/2.3.492.
14. Scheppele K L, 'Constitutional Negotiations: Political Contexts of Judicial Activism in Post-Soviet Europe: Political Contexts of Judicial Activism in Post-Soviet Europe' [2003] 18(1) International Sociology 219–238 https://doi.org/10.1177/0268580903018001012.
15. Yablon Ch M, 'Inherent Judiciary Authority: A Study in Creative Ambiguity' [2022] 3(43) Cardozo Law Review 1043.
16. Gorshenev V, 'Teorija juridicheskogo processa kak kompleksnoe nauchnoe obrazovanie' [1986] 17 Problemy socialisticheskoj zakonnosti 3–7 (in Russian).
17. Onishchuk M, Savchyn M, 'Priama diia Konstytutsii ta implementatsiia yii polozhen v administratyvnomu sudochynstvi' [2020] 2(31) Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy 6 (in Ukrainian).
18. Savchyn M, 'Emotsiinist ta ratsionalnist u konteksti suchasnoho konstytutsionalizmu' [2015] 1–2 Filosofiia prava i zahalna teoriia prava 184–185 (in Ukrainian).
19. Savchyn M, 'Instytutsiina spromozhnist derzhavy ta prava liudyny' [2019] 26(3) Visnyk Natsionalnoi Akademii pravovykh nauk Ukrainy 43–61 (in Ukrainian).
20. Terletskyi D, 'Efektyvnist konstytutsiinoi skarhy yak zasobu yurydychnoho zakhystu konstytutsiinykh prav osoby' [2019] 147 Problemy zakonnosti 23 (in Ukrainian).

Theses

21. Roznai Y, *Unconstitutional Constitutional Amendments: A Study of the Nature and Limits of Constitutional Amendment Powers* (PhD thesis, 2014).

22. Berchenko H, 'Konstytutsiia yak akt ustanovchoi vlady' (dys d-ra yuryd nauk, 2024) (in Ukrainian).

Newspaper articles

23. Yezerov A, 'Konstytutsiina skarha i vykliuchni obstavyny dlia perehliadu sprav' (03.01.2020) <https://sud.ua/ru/news/blog/153161-konstitutsiyna-skarga-i-viklyuchni-obstavini-dlya-pereglyadu-sprav?fbclid=iwar2corrtjl8eb72u3h-9bhvefiyimylfpsrfbay3zwlws8nr2_gtfweucx8> (data zvernennia 15.02.2026) (in Ukrainian).

Mykhailo Savchyn

HUMAN-CENTERED PRINCIPLES OF THE CONSTITUTIONAL PROCESS

Abstract. The doctrine of due process permeates the systematics of legal proceedings and procedures, establishing internal logic and consistency in the exercise of public authority and the realization of human rights. Due process ensures the procedural democratic legitimacy of public authority by setting standards for the adoption of lawful and legitimate decisions. It equally affects the order of public administration and the administration of justice.

The article reveals the nature of the constitutional process through the prism of legal principles permeated by the idea of protecting human rights. In this context, the article examines the extent to which violations of the principles of due process affect the determination of the legality of legal acts. It analyses the extent to which such violations are substantial enough to render acts unlawful, what criteria should be taken as a basis, and to what extent they indicate substantial violations. This is considered in the context of constitutional values and the state's institutional capacity, particularly in conditions of extraordinary legal regimes.

Within the discussion of "politicization – justification", the principles of democratic legitimacy in constitutional justice, linked to substantive and procedural legal requirements, were revealed. The doctrine of due process plays an important role in overcoming legal uncertainty, as the application of formal and value-based criteria eliminates shortcomings associated with legislative oversight or the improper application of the law. A correct interpretation of human rights in light of the principles of law and due process enables the constitutional procedural guarantees of fundamental individual rights to acquire content. In turn, this sets qualitative benchmarks for the activities of public administration and law enforcement agencies, whose actions must be bound by the jurisprudence of the Constitutional Court and the Supreme Court. The legal logic underlying due process determines the legitimate grounds for the procedural activities of officials and judges. Finally, it provides a reliable legal basis for judicial law, i.e., ensuring the proper organization of courts and the formation of judicial case law grounded in democratic legitimacy and fundamental principles of law, while respecting human rights and fundamental freedoms.

Understanding the nature of the constitutional process through the prism of human rights imbues it with value and lays the foundation for a basic understanding of its object, principles, stages, procedural features, and the procedure for resolving constitutional disputes through constitutional justice acts. Unlike issues of constitutional justice organization, the constitutional process expresses the procedural principles of democratic foundations for the implementation of constituent power and the democratic legitimacy of constitutional justice itself. Constitutional justice is implemented in constituent power through the protection of fundamental eternal values, as expressed in the clause in Article 157 of the Constitution of Ukraine, as well as the inviolability of the constitutional order. The requirements of due process permeate the principles, stages, and procedure for the consideration of cases by the Constitutional Court, allowing them to be specified in the Rules of Procedure in the event of a "silence" of the law. Since the majority of cases before the Constitutional Court involve constitutional complaints, it is important to emphasize constitutional arguments in resolving issues related to freedom, equality, and human dignity.

Keywords: constitutional complaint; constitutional justice; constituent power; constitutional proceedings; due process of law; protection of human rights; stages of constitutional proceedings.